

Latviešu valodas pratība mūsdienās

Materiāls tapis sadarbībā ar Valsts reģionālās attīstības aģentūru

Valsts reģionālās attīstības aģentūra

Valoda ir radusies sabiedrībā un arī pastāv un attīstās tajā. Katram ir sava dzimtā *mēle*, un daudziem Latvijā dzimušajiem tā ir latviešu. Tiesa, starp mums dzīvo ne mazums cittautiešu, sevišķi krievi, tādēļ to runa un tradīcijas, senāk arī vācu un tagad vēl angļu kaut kādā veidā ietekmē latviešu valodu. Tieši tādēļ Latvijā dzīvojošajiem un ne tikai ir ļoti svarīgi cienīt un prast pareizi, ievērojot valodnieku noteiktās normas, lietot savu dzimto *mēli* – īpaši rakstos, bet arī mutvārdos, kas gan neformāli pieļauj lielāku brīvību. Nevienam nav atcēlis to, ka pirms *bet* liekams komats, tāpat kā *pašreiz* ir rakstāms un izrunājams šādi, nevis *patreiz*. Tie ir tikai daži tipiski piemēri, kur cilvēki apzināti vai neapzināti kļūdās. Šajā publikācijā vēlējamies palūkoties, kas šobrīd notiek ar latviešu valodu, apjaušot, kādas ir sabiedrības dažādu jomu pārstāvju zināšanas. Mēģināt saprast, kādēļ vieni prot orientēties gramatikas likumos bez īpašas piepūles, bet citi ignorē vai nepamana pat elementāro.

Diezin vai visi vienmēr jūtamies speciālisti pareizas latviešu valodas lietojumā, taču censties vajag. Arī mēs *Auseklī*, nenoliedzami, to darām, un ieguldītā darba rezultātus apliecinā kaut vai divus gadus pēc kārtas Valsts valodas centra (VVC) akcijā *Latviešu valodas kvalitāte periodiskajā presē* iegūtā atzinība.

Gramatikā tāpat kā matemātikā ir sava sistēma

Lai uzzinātu, kādas ir vecāko klašu skolēnu dzimtās valodas prasmes, iztaujāju Limbažu novada ģimnāzijas latviešu valodas un literatūras skolotāju Velgu Kalēju. Viņa atzīst, ka kopumā situācija nav ļoti iepriecinoša. – *Zināšanu līmenis krītas, un tam jāmeklē cēloņi. Rādītājs nav tikai pārbaužu darbu rezultāti, bet arī tas, kādu valodu lietojam ikdienā. Saraucošālais – zūd robeža, kad lietot sarunvalodu un kad tomēr ne. Sevišķi publiskajā telpā. Pamatskolā vienaudžu saziņā grēko vairāk nekā vidusskolā, valoda biežāk ir piesārņota ar rupjiem vārdiem, – salīdzina skolotāja. Viņa piebilst, ka rakstu valodu ļoti ietekmē modernās tehnoloģijas. Šajā laikā ir tendence visu pēc iespējas nonivelēt, vienkāršot, – arī rakstot īsziņas, sūtot e-pastus. Piemēram, kaut kas ir pārvērties par *kkas*, tiek izmantotas standartfrāzes, iztrūkst mīkstinājumi, nemaz nerunājot par interpunkciju. – Kad skolēniem jāveido teikumi, kuros jāatspoguļo savas domas, vārdu krājums ir nabadzīgs, nevar izdomāt sinonīmus, vairākos teikumos pēc kārtas atkārtojas viens un tas pats vārds. Ar to cīnāties. Vēl pedagoģe min paviršu attieksmi pret rakstu valodu, jo neapzināties, ka tā ir viens no latviskās identitātes rādītājiem līdzās himnai, karogam, ģerboņim. Viņasprāt, daļa uzskata, ka tāpat prot sazināties un kāpēc gan papildus jāmacās. Citi aizbildinās, ka gramatika par sarežģītu. V. Kalēja secina, ka latviešu valodā iepretim, teiksim, angļu ir pamaz atšķirību, kā runā un raksta. – Mums nepieciešams apgūt vien kādus 20 pamatlikumus, līdzīgi kā reizrēķinu, jo gan matemātikā, gan valodā ir sava sistēma. Bet visi nevar iemācīties, un to uzskatu par paviršību. Katrā labotā darbā piezīmēju, kur sākas jauna doma, jauns teikums, liels burts. Kur vajadzētu rakstīt īsi un konkrēti, tur mudžina. Tāpat neizdodas izbēgt no angļu valodas ietekmes – lielle sākumburti nevietā, piemēram, virsrakstos katrā vārdā, tautību un dienu nosaukumos. Sarunbiedre pieļauj, ka tā, iespējams, ir šķietama stilīguma izpausme. Viņa uzsver – mūsu rakstu valodu kļūdainu padara arī tas, ka arvien mazāk rakstām ar roku. Tādējādi arī rokraksts daudziem vairs nav tik glīts. Jau tiekot runāts, ka pēc dažiem gadiem centralizētos eksāmenus, beidzot vidusskolu, varēs kārtot elektroniski. – Kad raksta ar roku, vairāk jādodomā. Datorā biežāk palaujas uz to, ka kļūdainās vietas tiks pasvītrotas un izlabotas automātiski. Šobrīd, kad ir kādi pārbaudes darbi,*

skolēns var izvēlēties – iesniegt tos datorrakstā vai rokrakstā. Priecē, ka aizvien ir tādi, kuri dod priekšroku otrajam, – viņa teic un piebilst – lai latviešu valoda patiktu, jābūt gatavam daudz strādāt. V. Kalējas audzēkņi rakstījuši arī Pasaules diktātu latviešu valodā, pēc tam izveidojot labāko darbu topu. Tajā pašai gadījumā, ka jāpadomā, vai un kādu pieturzīmi likt. Un te jāpiemin t.s. fakultatīvie gadījumi, kad pieļaujami divējādi varianti.

Skolotāja novērojusi – tāpat kā noslēpjas sabiedrība, līdzīgi notiek ar attieksmi pret dzimto valodu. Topa priekšmeti skolā ir informātika, programmēšana, matemātika un svešvaloda. Latviešu valodas mīlētāji, viņasprāt, skaļi to neizrāda. Lasot viena otra jaunieša darbus, varot just, kā ir izgaršoti vārdi un cilvēks apveltīts ar valodas izjūtu. Un tā veidojas no lasīšanas, kas atkal ir sāpīgs temats, jo mūsdienās lasa krietni mazāk. Te liela nozīme ir tradīcijām ģimenē – ja grāmatas saista vecākus, lielāka iespēja, ka to pārņems arī bērni. Aktīvākās lasītājas ir meitenes. V. Kalēja uzskata – nekas, ja izvēlas tulkoto literatūru, turklāt brīnišķīgi, ka savā starpā mainās ar grāmatām. Dažkārt skolēni pēc tam ir pateicīgi, ka pedagogs teju piespiedis izlasīt kaut vienu. Mūsu sarunas laikā pie skolotājas pienāca viena audzēkne, vēloties atstāt pārskatīšanai savu brīvajā laikā tapušo stāstu. Sarunbiedre gan salīdzina, ka pirms gadiem septiņiem šādu rakstīšanas dzirkstelīti bijis vieglāk aizkurt. Viņasprāt, tas tādēļ, ka laiks kļūst arvien pragmatiskāks. – *Mazliet nepareizs ir priekšstats, ka radoši rakstīt nozīmē izteikties tikai pārlieku emocionāli un tēlaini. Svarīga tomēr ir loģika, lai domas pamatotu.*

V. Kalēja pozitīvi vērtē to, ka mūsu valstī dzīvojošie cittautieši, pat ja kļūdās, tomēr cenšas lietot latviešu valodu. Vēl viņa atzīst – jo labāki dzimtās mēles pratēji ir vecāki, jo arī atvasēm zināšanas, visticamāk, būs tādas. Tāpat būtiski ar bērnu sarunāties jau kopš maza vecuma, nevis ļaut tam neemitīgi urbties viedierīcēs, un lai kopīgie ģimenes pasākumi neaprobežotos ar lielvelu apmeklējumu.

Zinātnieki ar izmaiņām neaizraujas

Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultātes profesore, filoloģijas doktore, valodniece Linda Lauze uzsver – tā kā valoda un sabiedrība ir savstarpēji saistītas, ir savi noteikumi, kas jāievēro arī kopējas ērtības labad. Piemēram, tamdēļ nepieciešams latviski atveidot citvalodu personvārdus un ģeogrāfiskos

Daži no Gada spārnotajiem teicieniem:

2013 – *Nākotne ir nākotnes cilvēku rokās!*
2014 – *Nē, tā es neesmu. Tu zini, kas es esmu?!*
2015 – *Salauztā slotaskāta krimināllieta*
2016 – *Mans dopings ir mana tauta*
2017 – *Vislabāk ir dzemdēt Latvijā!*

nosaukumus, pievienot galotnes. Katrs nezina, kā izrunāt jebkuras citas valodas vārdu latviski. Professore atceras, ka Trešās atmodas laikos vecākās paaudzes runā bijis dzirdams: – *Man, lūdzu, «Tide»*, bet reklāmas iespaidā to sāka izrunāt atbilstoši angļu valodai – *[taid]*. Dažkārt var sanākt kuriozs: vecāki izlemj nosaukt meitu par Jane, domādami, ka nākotnē ārzemēs viņa būs Džeina, taču latviski izruna šim vārdam būs tieši tāda, kā rakstība.

L. Lauze darbojas arī VVC Latviešu valodas ekspertu komisijā, un tā ņem vērā faktu, kā vairums lieto kādu vārdu sabiedrībā, un bez dziļāka pamatojuma izmaiņas neiesaka. – *Mūsdienās daudzi bērni neaug pilnās ģimenēs. Skolēnu liecībās aizvien ir ailīte «Vecāku paraksts», bet skolas ikdienā jau labu laiku lieto šī vārda vienskaitļa formu „vecāks”.* Valodas komisija to ir atbalstījusi un iekļāvusi arī mūsdienu latviešu valodas elektroniskajā vārdnīcā *tezaurs.lv*, ko var ieteikt kā labu palīg līdzekli ikvienam, kurš vēlas pārliecināties par vārdu pareizrakstību un nozīmi. Tāpat viņa aicina ielūkoties Latviešu valodas aģentūras mājaslapā *valoda.lv*, kur atrodami nodēriģi elektroniskie resursi – *Valodas konsultācijas, Personvārdu atveide, Latviešu valodas rokasgrāmata* u.c. – *Kad valodu pēta, zinātnieks pārbauda to, ko iepriekš secinājuši citi, vai šie apgalvojumi ir spēkā valodas praktiskajā materiālā un viņa izvēlētajā teorijā, – skaidro valodniece. Profesores izpētes lokā savijusies sintakse, sociolingvistika un pragmatika. Pašai esot gandarījums par atklājumiem mutvārdu tekstā, īpaši sarunvalodā, kurā ir interesanti novērot jaunrades procesus. Tā nodrošina valodas dzīvotspēju.*

Pasaules diktāts latviešu valodā kļūst arvien populārāks

2018. bija jau ceturtais gads, kad norisinājās iniciatīva *Pasaules diktāts latviešu valodā*. Visu vecumu interesentiem neatkarīgi no tautības, ja vien prot latviešu valodu, un izglītības to ir iespēja rakstīt gan vairākās Latvijas pilsētās klātienē un ar roku, gan no jebkuras vietas tiešsaistē internetā. Otrās variants, saprotams, ir ērtāks un tāpēc iecienītāks, turklāt arī atzīmes nevienam netiek liktas, tādēļ baidīties nav iemesla. Galvenokārt šī ir lieliska iespēja pārliecināties par savām latviešu valodas zināšanām rakstītā tekstā. Daļa interesentu izjūt zināmu sacensības garu, gan spēkojoties ar sevi, gan ar pārējiem cerībā kļūdīties pēc iespējas mazāk. Vienlīdz saistoši tas varētu būt gan tiem, kuri vēl macās, gan tiem, kuri jau sen vairs nesēž skolas solā. Aktīvākās allaž bijušas sievietes. Likumsakarīgi, ka visvairāk dalībnieku ir no mūsu valsts, bet pārstāvētas arī Lielbritānija, Beļģija, Vācija, ASV, Zviedrija, Igaunija, Lietuva u.c.

Par to, ka diktāta rakstīgribētāju skaits ar katru reizi aug un ne viens vien iesaistās atkārtoti, liecina tā rīkotāju apkopotā statistika, ar ko var iepazīties arī mājaslapā *raksti.org*. Tur var arī noklausīties un apskatīt visu gadu diktāta tekstus, kuru pamatā ir

II, 2016

- Kopējais rakstītāju skaits no 24 valstīm – 789
- Bez kļūdām – 2
- 1–5 kļūdas – 101
- Lielākais kļūdu skaits vienā darbā – 234

III, 2017

- Kopējais rakstītāju skaits no 25 valstīm – 935
- Bez kļūdām – 3
- 1–5 kļūdas – 138
- Lielākais kļūdu skaits vienā darbā – 183

IV, 2018

- Kopējais rakstītāju skaits no 26 valstīm – 1657
- Teicami darbi – 13
- Vidējais kļūdu skaits vienā darbā – 11
- Lielākais kļūdu skaits vienā darbā – 263

Biežāk pieļautās kļūdas:

- saiklīt *ne tikvien-bet arī* lietots *tik vien*
- divdabī *neapsēzdamies* z vietā lietots *s*
- dažādu svešvārdu, piemēram, *saksofons, ceremonija, aplaudēt, gastronomija, pareizrakstība*
- tiešās runas noformējumā
- divdabja teiciena noteikšana

Izmantoti interneta vietnē *raksti.org* pieejamie dati

latviešu rakstnieku darbi. Iniciatīvas mērķis ir attīstīt latviešu valodas rakstītprasmi, audzināt cieņu pret dzimto valodu no mazotnes, veidot ciešākas saiknes ar ārzemēs mītošajiem latviešiem, saliedēt sabiedrību un aicināt cittautiešus labāk apgūt latviešu valodu.

Gada vārds, nevārds, spārnotais teiciens

Jau kopš 2003. gada norit akcija *Latviešu valodas gada vārds, nevārds un spārnotais teiciens*. Drīzumā kļūs zināmi 2018. gada aptaujas rezultāti. Iedzīvotāju iesūtītos kandidātus apkopo, koordinē žūrijas darbu un izsludina rezultātus Rīgas Latviešu biedrības latviešu valodas attīstības kopa ar partneriem – Latvijas Rakstnieku savienību. Vairākus gadus viņiem palīdzēja arī Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija. Ir vēlme ar šo aptauju rosināt daudzpusīgu, pastāvīgu un argumentētu dialogu starp valodas lietotājiem, tostarp valodniekiem, sociolingvistiem, literātiem, studentiem, plašsaziņas līdzekļiem u.c.

Uz **Gada vārdu** var pretendēt spilgtākais un trāpīgākais no tiem pēc latviešu valodas likumībām veidotajiem vārdiem, kas attiecīgajā gadā izskanējuši pirmoreiz, iemantojuši vai atguvuši popularitāti, vai arī lietoti ar šim gadam raksturīgu jaunu vai īpašu nozīmi. **Gada nevārds** savukārt ir spilgtākais no nejdzīgi darinātiem vai aizgūtiem vārdiem, kas attiecīgajā gadā parādījušies vai manāmi izplatījušies. Tie var būt arī pazīstami vārdi, kas plaši lietoti neiederīgā vai nevajadzīgi sagrozītā nozīmē. **Gada spārnotais teiciens** – spilgtākais vai dīvainākais no tiem, kas attiecīgajā gadā īpaši bieži lietoti vai sabiedrībā sevišķi pamānīti. E-pasta adrese *gadavards@inbox.lv* pieteikumiem darbojas visu gadu.

Iepriekšējos gados par Gada vārdiem nosaukti, piemēram, *pašbilde, ausīši, atkraste, jaunuzņēmums, straumēt*. Gada nevārdi – *pa lielum, konsolidēt, uzstādījumi, ekselence* u.c.

Sagatavoja
Ilva BIRZKOPE